

איגרת: תשובות לשאלות

לד"ר שלום לוריא ברכתי שלום,

א

שאלת תרגומו של מנדלי מידיש לעברית — שאלה. ואפילו חמורה. בייחוד מבחינת לפני עיוור לא תיתן מכשול — כידוע לך מהלכת עתה מחלת הרביזיה וכל שתורגם קודם נפסל, והמתרגמים החדשים בטוחים שהפיכתם ומהפכם כורח. ונפלאתי כי לא קם עדיין אחר היהירים האלה ולא פסל תרגום עצמו של מנדלי ולא הלך אצל מקורם בידיש ותרגמו לפי האופנה הנוהגת עתה, והרי יש שורת הגיון — לאחר שנפסל ברקוביץ¹. מה דעתי על דרך תרגומו פירשתי, אבל כשם שהצלחתי, כמדומה, באמירת 'לא' במה שנראה לי חסר או לקוי בו, לא הצלחתי באמירת 'הן' לגבי מתרגמיו עתה, בעיקר משום שהם חסרים מה שיש בברקוביץ — סגנון, יכולת-חיתוך וכשרונו. גבב של דיוקים נכונים או מדומים — אינו סגנון. עתה אני שומע, שנפסל שלונסקי וכבר מבצבצים מוסמכים-מכוח-עצמם שינסו בתרגומם שלהם. נו, גלגל הוא החוזר בעולם. לא שאני פוסל תרגומים חדשים. תהליך של כורח הוא — עתים, ואין עתה עת כזאת, לשם עליה, ועתים, ויש עתה עת כזאת, לשם ירידה. אבל מהיום האווירה, בנקודה זו, דימגוגית, חובה הוא לקיים 'והמשכיל בעת ההיא ידום כי עת רעה היא'².

ב

ולא הייתי אומר אלה וכאלה, אילולא מבשרי חזיתי. לפני עשרים וכמה שנים הכינותי אנתולוגיה, שהיא איתי בכתובים: תרגום של הפרוזה מדיק³ ואילך, ופרסמתי רק את החלק של דיק, והשאר — עודו באוצרי. ובכן, שם יש גם מנדלי — תרגמתי 'די אנטדעקונג פֿון וואָלין'⁴, כפי שהוא ניתן בידיש, והיסוסי לפרסם בא לא בלבד משום שיש נוסח עברי מקורי של הסיפור (בתוך 'נשרפים'⁵), אלא משום שיש שאלה של מי יבוא אחר המלך. התרגום נמצא באוצרי, ואם אני מהסס, הרי זה משום עיקרה של השאלה, והיא שאלה כפולת פנים. הפן האחד הוא רציני

1 הכוונה לתרגומי ברקוביץ לכתבי שלום-עליכם.

2 על פי עמוס ה 13.

3 הסופר אייזיק מאיר דיק (1814-1893).

4 הסיפור 'ענטדעקונג פֿון וואָהלין' (גילוי וולין). פורסם בכרך החמישי של כל כתבי מנדלי בידיש, בהוצאת 'פֿערלאַג מענדעלע', 1911-1913, קראקא-ווארשא-ניו-יורק-ווילנא.

5 הסיפור 'הַנְשָׁרְפִים' ראה אור בכרך 'סיפורים' של מנדלי מוכר-ספרים בהוצאת י. ח. רבניצקי, אודסה תר"ס (1900). וכן בכרך השלישי של כל כתבי מנדלי מוכר-ספרים, הוצאת 'היובל', אודסה תרע"ב, 163-170.

— ספרותי-אמנותי, וגם מבחינתו עצם השאלה מחריפה, הפן האחר הוא שעשועי — מדעי-אקדימי, ולא הייתי בטוח אם תרגומי אינו מערבב בין שתי הפנים האלה. כי ממה נפשך, אם פן ספרותי-אמנותי הוא, הרי אני מזמין את המתרגמים החדשים, שעשו לפי העברית החדשה — (בעצם: הז'ארגון השגור, הרואה עצמו עברית חדשה), לעשות תרגום כרוחו וכמנהגו, והיא פסילת מנדלי לחלוטין לחלוטין, נוסח התרגומים של תוצרת 'סימן קריאה'; אם פן מדעי-אקדימי הוא, הרי אני מעלה באוב שעמום דקדקני האוכל כל חלקה טובה. וזו לי שאלה אקטואלית — שכן אני עומד לפרסם מאותה אנתולוגיה, ואפתח בריב"ל דרך צווייפל, עד לינצקי ועד ב"צ אלפסי⁶. כמובן אצטרך במבוא להביא טענותי שפירשתי לפניך.

ג

ועכשיו לשאלותיך: צריך להיות כנדפס: נעכאי, תיבה אוקריינית המצויה בידיש. ולעניינה הריני רואה, לצערי, כי ספרי העוסקים בעניינים כאלה, אינם נקראים, אפילו על-ידי כמורך, שהידיש היא מכלל עיסוקו. שאלמלא כן, היית קורא את ספרי בן שלושת הכרכים 'א' וואָרט באַשטייט' והיית בכרך הראשון קורא את המחקר 'עלעהיי'⁷, ומוצא שאלתך מתורצת, ולא היית סובר, כי מנדלי הוצרך למלה אחרת, לא נעכיא, אלא הלמאי (אגב אין מלה כזאת מעיקרה, אלא מאי. למאי ואילו את הא' שלפניה היא החלפת ה' באלף, הפריטזה המצויה בידיש). לעניין דענישקע, הנו"ן פֿלֶטְלִית [לתפארת הקישוט], וזה כינוי המטבע הקטן ביותר במוניטות הרוסיות, ועודי זוכר שימושה. ערכו של המטבע הזה הוא חצי קופיקה (וקודם ואולי אחר כך: רבע קופיקה). לעניין שמייכלער — לא סוג של גנבים, אלא חנפנים, שכן תיבת שמייכלען היא, אמנם, בידיש עתה לחיך, אבל זה בא בהשפעת הסלאווית, שלשון Šmiech הוא לשון חיך, ואילו schmeicheln בגרמנית הוראתו להחניף, ומנדלי מקיים את ההוראה היסודית. לעניין ספר 'מפעלות אלוקים', הכוונה לספר קטן של ר' יואל בעל-שם⁸, שיצא בתריסר מהדורות ולמעלה, והוא ספר קמיעות, השבעות, רפואות וכו', ונתפשט הרבה, ואני קראתיו בילדותי ואני זוכרו בעל-פה ממש.

הריני מברך בהצלחה בכנס אוכספורד, שאני מוקיר רגלי משום מעשה שהיה (—), ואני מברך כל מעשה טוב, ומתפלל שלא יהיה נפוח מדי, וירחם השם את הלשון הנפלאה הזאת, שמעטו דובריה החיים ורבו גבאיה המחיים כביכול, וירחם השם.

ואקווה כי תכבדני בחיבוריך, שאתה נתון בחיבורם, וביחוד שתצליח לקיים דיברת 'כבד את אביך'⁹.

אך אודך על פריסת השלום מאחותי ואורחיה כפוליה-המולדת — הלא שתים

6 יצחק בר לוינון (ריב"ל: 1788–1860); אליעזר צבי צווייפל (1815–1888); יצחק-יואל לינצקי (1839–1915); בן-ציון אלפס (1850–1940).

7 דב סדן 1975: 'עלעהיי', א' וואָרט באַשטייט, ערשטער באַנד, 68–76, תל-אביב.

8 ראה: יצחק איזיק בן-יעקב 1880: אוצר הספרים, סעיף 1956, עמ' 359, וילנה.

9 הכוונה לפרסום כתבי ז. קלמנוביץ שנמצאו בהריסות גיטו וילנה; על פי דברים ה 16.

דירות להם, גם ברח' פינדאליטה גם ברחוב אשתורי הפרחי¹⁰, לא ידעתי אם נתקיימה במ בחינת ואשרי כל חובי¹¹ לתשלומי כפל או בחינת וְלָקוּ כפליים¹². במיטב הברכות והידידות לך ולכל ביתך ולכל חבר וטוב ממני ומרעייתי.

דב סדן

אסרו חג שבועות, תשמ"ג (1983)

שומר החותם

על ישראל צינברג*

א

אנו, היושבים בארצנו ומדברים בלשוננו, נוטים להתפתות לכך, כי שני היסודות האלה הארץ והלשון דיים כקוֹ-חיבור של יחידי-העם וכללו, ואך זה מקרוב התחילה להתחוויר יותר ההכרה, כי צמד-יסודות זה צריך יתר דבק, והוא דבק בתודעת אחדותנו התולדיית למראשיתה של האומה דרך כל קורותיה, כשהאבן הראשה של התודעה הזאת היא ידיעת תרבותנו כולה, ובכללה ידיעת תרבותנו

10 אחותו של דב סדן, סוניה לבבי, שהיתה חברת קיבוץ מרחביה, נהגה לארח בביתה את המשורר משה ואלדמן ואת רעייתו רבקה (הסופרת מנוחה ראם). הם עצמם התגוררו בפאריז, ברחוב פינדאליטה 3 (להלן החליפו את דירתם), אך היתה להם גם דירה משלהם בתל-אביב, ברח' אשתורי הפרחי 8.

11 שימוש בניסוח הפסוק: ישעיהו ל 18. וכן: זמירות לשבת, 'ברוך אל עליון / אשר נתן מנוחה / בית 3: 'וְאֲשֶׁרֵי כָל חוֹבָה / לְתִשְׁלוּמֵי כָּפָל', סידור שירה חדשה, ירושלים תש"ט, עמ' 286.

12 רמז לנאמר ביסעיהו מ 2: 'דְּבָרוּ עַל לֵב יְרוּשָׁלַיִם וְקְרָאוּ אֵלֶיהָ / כִּי מְלֶאָה צָבָאָה / פִּי נִרְצָה עוֹנָה / פִּי לִקְחָה מִיַּד יְהוָה כְּפָלִים בְּכָל חֲטָאתֶיהָ".

* ישראל צינברג (1873-1939), חוקר ספרות והיסטוריון בעל השכלה רחבה ומגוונת. את חוק לימודיו הוא השלים במקביל בכימיה תעשייתית (בקארלסרוואה) ובפילוסופיה (בבאזל). בשובו לרוסיה השתקע בלנינגרד ועבד כמעט כל ימיו כמנהל המעבדה הכימית בבית-החרושת המפורסם 'פוטילוב' (להלן - 'קירוב') - ממש עד מאסרו ב־1938. צינברג פרסם עבודות רבות מאוד ברוסית וביידיש על שלל נושאים בספרות היהודים. מפעלו הגדול הוא ספרו המונומנטאלי 'די געשיכטע פֿון דער ליטעראטור בי יידן' (תולדות ספרות ישראל), שיצא לאור בוויילנה ב־8 כרכים (בהוצאת 'טאָמער' בשנים 1929-1937). הכרך האחרון נמצא בכתבייד גנזים, שצולמו במיקרופילם למען הספרייה של אוניברסיטת ברנדייס בארצות-הברית. כרך תשיעי זה נערך בידי מיכאל אסטור ויצא לאור ב־1966. תרגום עברי בשישה כרכים יצא לאור בשתי מהדורות (1955; 1959). פרטים על צינברג ועבודותיו ראה: הערך 'צינברג, ישראל' לעקסיקאָן פֿון דער נײַער יידישער ליטעראטור, כרך 7, עמ' 585-595. הערך נכתב בידי שמואל ניגר והוא כולל הדרכה ביבליוגראפית עשירה. וכן ראה: מאמר המכוא 'המחבר ופעלו', תולדות ספרות ישראל, כרך 1, עמ' 1-2. ת. ישראל צינברג עונה עד מותו באחד ממחנות האסירים ברוסיה.

ישראל צינברג (1939–1973)

הרוחנית, שביטוייה, או אחד מביטוייה הנחשבים היא הספרות. אך בבואנו לקנות לעצמנו ולהקנות לסביבנו, וביותר לבנינו ולבנותינו, את הקנין הזה אין בידינו כלים העשויים לכך.

והנה זימן לנו המזל הטוב איש צדיק שומר-אמונים, ר' ישראל צינברג, הי"ד, שנטל עליו, לפני שני דור, לכתוב את תולדות ספרותנו הכוליית ממבואי תקופת-ספרד עד הדורות האחרונים על דרך חקירה שקולה ועל דרך הרצאת-תוצאותיה במישנה סדורה וברורה. וחקירתו והרצאתה מתוך יגיעה מכוונת ומושכלת להקיף נושאו ונושאו בכל זמניהם ומקומותיהם, על כל זרמיהם ורחשיהם ועל כל לשונותיהם, עד שעבודתו עשויה לשמשנו כתשקיפה של אחדות עמנו ויצירתו בכל חליפותיו במסילת התולדות הארוכה הזאת.

ב

המעשה הרב הזה הוא מפעלו של יחיד, שהעמיס על עצמו את האטלאס של חלק גדול בתולדות ספרות ישראל ונשא בו ואותו מלוא מאמצו, והמתעלם מרוב יתרונותיו ומתריע על מעט פגמיו מיקל על עצמו את דינו, אם הוא שוכח כי מעשה, המצריך כנסת חכמים, ושנעשה בידי חכם אחד, אי אפשר שתהא בו ממעלתי-השלימות. ולא עוד, ניתן להמשיל בזה החידוד המובא משמו של אנאטול פראנס או משמו של אנדרי ז'יד שנשאל מי הוא, לדעתו, גדול סופרי-צרפת, והשיב: לצערי עדיין ויקטור הוגו. ובאמנה, החיבור הכולל ביותר של ספרותנו הוא עדיין של ישראל צינברג. והאומר: לצערנו, דין שיזכור כי הצער הזה הוא גנאי גדול לנו, אך הוא שבח גדול לו, האיש היחיד, שיומו היה נתון לאומנותו ולילו לתורתו ולספרו. נמצא גם המחמיר ביותר אינו יכול שלא להודות בחשיבותו

המופלגה של הספר, שהוא לעת-עתה כלי-שרת יחיד ללמוד וללמד, בתחום נושאו ונושאי, תורת הספרות כולה.

ג

ולענין נחיצותה של מטפחת ספרים זו, הרי היא בולטת ביותר פה ועתה מכמה וכמה טעמים, ועיקרם משולם. ראשית, הידע של הספרות, כפי שהוא נלמד בבת-האולפנה מצויים שלנו, הוא מקוטע הרבה. בדרך-כלל הוא מרוכז במיוחד במה שנקרא ספרות עברית חדשה, לפי הקונצפציה המקובלת, המשלשלת אותה מספרותה של מפלגת-המשכילים בלבד, וזה מקרוב גוברת המגמה לקצץ בראשיתה והמשכה ולהעמידה על אחריתה, ומגמה זו נכרכת לה כממילא נטייה נרקיסטית להעמיד את חומר הלימוד יותר ויותר על ה־*demier cri* (זעקת האופנה האחרונה), ודי לחכימא. שנית, פושטת והולכת תפיסה של קיצור-התולדות וממילא תפיסה של קיצור-התרבות, על דרך דילוגים וקפיצות על פני תקופות ודורות, וְרווח הדיבור על אומה חדשה, שאם להסיר מעל הגדרתה או הגדרותיה את צעיפי-המליצות, הרי היא כזיווג שאי אפשר לו שיעלה יפה — זיווג של מיתוס רחוק וְלוואַנְטָה קרובה. שלישית, אפילו שאינם גורסים כך, מדברים לפחות, על מהדורה חדשה של האומה, היא המהדורה החילונית. והנה בין סופה מהדורת-קבע בין סופה מהדורת-עראי — או כפי שאני נוהג לומר: ארעי דיאלקטי — על כל פנים, הרפתקה גדולה היא. אולי הנועזה שבהרפתקות-עמנו, וכדרכה של הרפתקה היא פרוצה לסכנה ולסכנות. והגדולה שבסכנות, שהוויית האומה תהא, מבחינת זיקתה לתולדתה ואפיה, תלויה ברפיון, אם לא על בלימה. סכנה זאת גדלה כגודל ההתעלמות מאמיתה של תולדות-ישראל ותרבותה, שאין לשנותה בשרירות פרוגראמטית, כל-שכן אַקְלֶקְטִית.

המסילה הארוכה של התולדה והמסילה הארוכה של תרבותה על ביטויה בספרות, מחייבים ידיעתה כהווייתה, יתר על כן: ככוליותה. העיקר הכפול הזה — הרי נפש המעשה שלפנינו.

ד

ומן המעשה אל העושה — ישראל צינברג חי ופעל כשני דור במדינה, שניתנה לה כמה וכמה כינויים, מהם שנתרווחו גם בקהל היום: ארץ-הסוציאליזם, עולם המחר, המולדת השניה וכדומה, ובין הכינויים האלה אמת ובין הם חילופה, מבחינת הנקודה היהודית אין הם תופסים, כי מבחינה זו גלות-ירוסיה היא במהדורתה הסובֶּטִית, והיא גלות שגורלה מיוחד בעובדת ניתוקם של יהודיה ממעגלה החי של האומה, מאווייו ומאמציו, ניתוק שמשמעו כיווץ זיקתם לקניני האומה, תחילה על דרך עקירתה של הלשון העברית והשלטת היידיש כלשונם הלאומית היחידה, באחרונה על דרך עקירתה של לשון זו גם היא, ורציחת סופריה. באווירה זו שהספרות היהודית הרשמית — והיא הספרות היחידה המותרת — הלכה לא לבד לפי פיתולי-הקווים הגנראליים המתחלפים של הרשות הרודנית, אלא העמידה, אם לרצונה אם לכרחה, את תפיסתה את האומה על

הסיגול לקווים אלה, חי ופעל איש שלא ויתר על תודעת־אחרותו של העם לדורותיו ורציפותם היוצרת, ושקד על הספר המונח לפנינו, והמוליכנו כברת דרך ארוכה של תולדותינו ויצירתנו על כוליותיה. אמנם, עתה לאחר רצח הסופרים היהודים שמתם מקדשתם, טורחים לגלות רמזים ורמזי־רמזים לזיקות סמויות, ולפיי־שעה אין ביטחה בידינו, עד־מה אנו דורשים כל אלה מתוך קפלי־דבריהם או אנו דורשים אותם אל תוכם. והנה יגיעה זו היא למותר בספרו של צינברג — כאן הזיקה ושמירתה גלויות וברורות ואינן צריכות הסוואה ומוותרות מראש עליה. ואפשר כי ממרחק־הימים הוא שייראה כאמיתה של יהדות רוסיה שנחנקו רצונותיה, הוא־הוא שומר־החותם שנשא את תודעת עצמנו בריש גלי.

ה

ודאי שורת האמת נותנת, שלא נעלים חילוקי הדעות שבינו ובינינו, וביותר שנהג להדגיש כי מעולם לא היה מכלל הציונים ובכללם. וראה למשל במכתבו רב הענין ליצחק ריבקינד, מ־18 בפברואר (נדפס ב'צוקונפֿט', מאי 1943). אותו מכתב הוא תשובה לשאלה בענין קונטרסו הרוסי על ייחוסו של שיילוק, וכך היה המעשה: בשנת 1897 טרח על עבודה בענין שיילוק ונתן החכם, וההנחה שבידו, כי גיבורו של לֶסינג הוא אמנם מצבה מענינת לתקופה ההשכלית־הומאניסטית בשלהי המאה הי"ח, אך בתורת אישיות היסטורית בת המאה הי"ב לא היה ולא נברא, כי לא טיפוס חי הוא אלא מכונת דיבור מופשטת, ואילו שיילוק של שקספיר נטוע בקרקע סוציאלית־היסטורית, והוא טיפוס חי, שדמו רוחט בעורקיו. הנחה זו היתה, ב־1900, יסוד הרצאתו לפני האינטליגנציה היהודית בפטרבורג. היושב ראש מיכאל קולישר השתער עליו ברוב רוגזה, ואפילו קצת סופרים שעבר אליהם ה'יוסחוד' (כתב־עת יהודי־רוסי שראה אור בשנים 1899–1906) לא השלימו עמו. לאחר רוב ויכוחים נעשה ניתוח — המחצית האחת של נתן החכם, נקטעה, והמחצית האחרת היא־היא אותו קונטרס. ולא הארכנו במאורע זה אלא כדי להראות כי צינברג הצעיר שנלחם לאמיתו בסביבה ליבראלית שהכחישה השלים על דרך פשרה, ואילו צינברג בשנות העמידה והזיקנה, שנלחם גם הוא לאמיתו ובסביבה דיקטטורית שהכחישתו, שוב לא השלים על דרך־הפשרה, אלא אמר אמיתו כתומה.

אולם נחזור לענין הציונות, שהוא מסתייג ממנה באותו מכתב ונדגיש הערה חשובה שמוסיף מקבלו, יצחק ריבקינד. הכוונה לתגובתו של צינברג על ספר הקרוב אלינו, שכן הביא רבים בינינו לארצנו, הלא הוא ספר 'זכור' לחללי השמירה בימי העליה השניה, ושקראנו אותו בנעורינו, אם במקורו העברי, אם במהדורתו היידיש (בן־צבי ובן־גוריון), אם בתרגום הגרמני (גרשום שלום) וביחוד הפולני (מאיר בינגֿשטוק). וכך דברי צינברג עליו ('יידישע וועלט' פטרבורג, 1912): "ז'זכור' נקרא הספר... והוא מודגם כולו הרוגים, ועם־זאת הוא מלא חיים... הוא ספוג דם־חפים, ועם־זאת ריחו לשד האדמה, ריח־שדות... ומן האדמה העקובה דם־גיבורים נובט היפה בציצים — ציץ התקווה... הוא מלא לשד־חיים, הוא קלוט

גבורה, עקשנות־חיים, מורגשת בו נשימתם של בני־אדם שלימים בעלי־גדלות, של אנשים ישרי־גב...”

אנשים שלימים ישרי־גב — הרי משאת נפשו שנאמן לה, ופרי אמונתו וגילויה לפנינו.

[י"ה אדר תש"ח]

מועתק מתוך 'אבני מפתן' כרך ראשון,
תל־אביב, תשכ"ב, עמ' 252–255.

על 'צאינה וראינה'

טינא לי אליך, ז. דויד¹, שאתה אונסני למעשה, שאינו פופולרי ביותר: להיות פרקליט ל'צאינה וראינה'². — — —

אדרבא נצא ונראה: בידוע, ש'צאינה וראינה' אינם אלא חמשת חומשי התורה, לרבות ההפטרות בתוספת מדרשי אגדה. בקיצור התורה, כדרך שניתנה לאשה. לאמור, ששייכות־מה לה לאותו ספר, שמלבד היותו מקודש במסורת, הוא — אם לנקוט דיבור שהוא בנאלי מרוב שימוש — פאר וגולת־כותרת ליצירתנו בכלל. אפילו הטענה, ש'צאינה וראינה' אינה בסופה אלא צילו או צי־צילו של ספר־התורה, אינה פוטרת ממידה מרובה של זהירות שבהקבלות. — — — אולי נחכה קצת במעשה הקבלה ובהערכה היסטורית. ושמא, בכלל, נשייר מלאכה זו לבאים אחרינו. אולי דיינו ביהירות שבאמונה, כי מה שאנו עושים מעותד להיות מסכת מהוגנת, במעט או בהרבה, בשביל גרץ³ שלעתיד יבוא, ובינתיים אל נהא עצמנו גרצים קטנים. — — —

(נכתב בי"ב סיון תרצ"א. הועתק מתוך
'חדשים גם ישנים', כרך שני: בספרות
יידיש ואגפיה, 1987, תל־אביב, עמ' 177)

1 הכוונה לדוד זכאי, סופר ועורך, שנהג לפרסם רשימות קטנטנות בעיתון 'דבר' בכינוי כללי 'קצרות'. כאן מדובר ברשימה בגליון 1819 של 'דבר', בה העלה ז. דוד הקבלה בין הקובץ 'דברי פועלות' והערכתו, שספר זה היה נקלט כאשר נקלט בשעתו 'צאינה וראינה'.

2 'צאינה וראינה', פרי עטו של יעקב בן יצחק אשכנזי, שנכתב בסוף המאה ה־16. זהו אוסף של פירושים, דרשות וסיפורים ביידיש, נטולים מן המקורות ומסודרים על פי פרשות השבוע, ההפטרות והמגילות, הופיע ביותר מ־200 מהדורות. הנשים היהודיות קראו בו בהתמדה ובשקיקה.

3 גרץ היינריך (צבי, 1817–1891), מאבות ההיסטוריוגרפיה היהודית המודרנית. מפורסם הודות לספרו המונומנטאלי 'דברי ימי ישראל'.